

Expanzió – határok nélkül

Viszonylag könnyű megválaszolni azt a kérdést, hogy vajon folytatódik-e a felsőoktatás expanziója. A nyilvánvaló igen válasz után már igazi kutatói feladat az előrejelzés, hogy a világ mely régióiban, mely szakterületeken, milyen szinteken és milyen vonatkozásokban várható a növekedés. A legizgalmasabb pedig annak feltárása, hogy mindezek mennyiben állnak kapcsolatban a felsőoktatás társadalmi missziójának változásával. A tanulmány ezen kérdésköteg néhány vonatkozásával foglalkozik. Kiemelten azzal a korszakváltással, amely a tömegesség szakasza után az általánossá váláshoz való átmenet fordulópontjához kötődik.

Martin Trow talárja

2007-ben elhunyt Martin Trow, a Kaliforniai Egyetem – Berkeley professzora. Nyolcvan évet élt. Hosszú szakmai pályafutása során mindvégig a felsőoktatási expanzió kérdésével foglalkozott. 1974-es tanulmánya (*Az elitből a tömeges felsőoktatásba való átmenet problémái*) talán a leggyakrabban idézett mű a felsőoktatási szakirodalomban. Korszakalkotó dokumentumot alkotott. Legnagyobb teljesítménye, hogy az Amerikában az 1950-es évek végén, Európában egy évtizeddel később meginduló és látványos gyorsasággal folyó felsőoktatási expanzió jelenségét a maga komplexitásában kívánta feltárni. Megállapította, hogy ez a folyamat a felsőoktatási rendszerek lényegében minden aspektusát érintette. Érdeemes pontosan felidézni, hogy mit sorolt ebbe a körbe: a felsőoktatásba való belépés feltételei, szelekció, tantervek, az oktatás formája és módszerei, a vizsgáztatás formája, az elérhető kvalifikáció jellege, hallgatói motiváció, az egyetemi munkatársak rekrutációja, szocializációja, sztenderdek és betartatásuk, morális kérdések, hallgatói szolgáltatások, a munkahelykeresés támogatása, finanszírozás, intézményi kormányzás és adminisztráció, kapcsolat a középfokú oktatással, oktatást szolgáló kutatások. Ismerős a felsorolás – máig ezen kérdések mentén próbáljuk leírni, megérteni a felsőoktatásban történeteket. Úgy is mondhatjuk, hogy a felsőoktatás fő folyamataival, nemzetközi trendjeivel foglalkozó kutatók mind Trow köpenyéből, vagy inkább professzori talárjából bújtak (bújtunk) ki.

A hosszú távú trendeket kívánta megérteni, és elsősorban az Átmenetek érdekelték. A növekedés sokat idézett szakaszhatárait logikai úton határozta meg, azok nem alapulnak empirikus vizsgálatokon (egyébként is, hogy mi volt az átmenet és mi a beteljesülés, azt a történészek szokták megállapítani, néhány évtizeddel később). Az Átmenet jellemzője, hogy a felsőoktatás intézményrendszerének egyes elemei nem azonos sebességgel alakulnak át, és

vannak, amelyek tovább élnek a következő szakaszban. Ezen szemlélet alapján lehet megérteni a feszültségeket, a működés belső ellentmondásait, hiszen az egyes elemek funkcionális kapcsolatban vannak egymással. A szakaszhatárokat – az egyszerűség kedvéért – a tipikus korcsoport felsőoktatási részvételi aránya szerint fogalmazta meg (a számszerű határokat több változatban is szerepeltette). Hangsúlyozta azonban, hogy itt nem is a hallgatói részvétel bizonyos szintje a döntő, hanem az, hogy ennek kapcsán a teljes intézményrendszer megváltoztatására van szükség, viszont jellemzően a hallgatói létszám növekedése az első lépés. (Megjegyzni továbbá, hogy még a létszám kérdését is több oldalról kell megközelíteni, a folyamat jellemzéséhez az abszolút részvételi létszámot, továbbá annak növekedési ütemét is célszerű figyelembe venni.) A felsőoktatás elit szakaszának végét a 15%-os részvételi arányban jelölte meg, azon megfontolásból, hogy ennél nagyobb „méretű” rendszerben már nem tartható fenn az a modell, amit tartalmi értelemben elit felsőoktatásnak fogadunk el. Ezt követi a tömegesség szakaszába való átmenet. (Trow nem rögzíti egyértelműen, hogy mikor beszélhetünk a tömegesség szintjének eléréséről, de többször megjeleníti a 30-35%-ot mint alsó határt.) Az 50% ismét egy szakaszhatár. Ekkor kezdődik az újabb átmenet, mégpedig a felsőoktatás általánossá válása felé. Ezen a szinten számolni kell az „öngerjesztő” folyamatok beindulásával. A felsőoktatási végzettség már nem jelent privilégiumot, viszont a kimaradás kockázata igen nagy. Ez a racionalitás mozgatója a belépésre vágyó fiatalokat, amellyel szemben mit sem érnek a túlképzésről, a diplomás munkanélküliségről szóló jelentések, előrejelzések. A tendencia rendkívül nagy erővel és sebességgel tör utat magának. A felsőoktatás általánossá válása pedig az informatikai forradalom talaján valósul meg, a hagyományostól gyökeresen eltérő kommunikációs, oktatási és kutatási formákkal, intézményekkel. Nem azt jelenti, hogy úgyszólván mindenki be tud iratkozni egy felsőoktatási intézmény képzési programjába, hanem azt, hogy hozzá tud férni különböző felsőoktatási kurzusokhoz, a tanulás lehetőségéhez.

A két szakaszhatár és az azokhoz kapcsolódó átmenetek a legáltalánosabb szinten a felsőoktatás és társadalom közötti kapcsolat gyökeres megváltozásának fordulópontjait jelenítik meg (Trow, 1974).

Trow nagy intellektuális bátorságról tett tanúságot, amikor viszonylag fiatalon, 47 évesen több évtizedes előrejelzésekre vállalkozott. Ugyanis számíthatott arra, hogy még személyesen szembesülni fog azok tényleges bekövetkezésével, vagy éppen a saját tévedésével. Mondhatni, szerencsés ember (és kiváló gondolkodó) volt, hiszen „jósatai” alapvetően beváltak. De a történelem új elemekkel is gazdagította vizsgálatának tárgyát, amiről szívesen tájékoztatta a szakmai közösséget.

Negyedszázaddal az alapmű megjelenése után, 2000-ben, az ezredfordulás elmélkedések idején írt átfogó tanulmányt *A tömegestől az általános felsőoktatásig. Az amerikai előny* címmel. A nemzetközi összehasonlítást sejtető cím Európára utal. Az öreg kontinens felsőoktatása mindig is érdekelte, részben kontrollcsoportként az amerikai rendszer megértéséhez, esetleg annak versenytársaként, de főleg mint történelmi „felmenő”. A kutatók többségével egyhangúan ő is a felsőoktatás egészét érintő válságnak minősítette azt, amit akkor tapasztalt. A második átmenet korszakát e válság keretében értelmezte. A magyarázatot abban találta, hogy a tömegessé válásba való átmenet csak részlegesen sikerült, vagy nem egészen az ő elképzelése szerint ment végbe, ami fokozottan érvényes Európára. Veszélybe kerültek a kutatóegyetemek. Trow korábban úgy gondolta, hogy a tömegessé válás nem fogja érinteni őket, ez a szegmens intakt marad, és az expanzió az ún. tömegegyetemeken valósul meg. De váratlanul elszabadultak a felsőoktatás költségei (már csak a műszaki-informatikai területen bekövetkezett fejlődés következtében is, hiszen minden

új technológia költségesebb, mint a régi), a régi módon fenntarthatatlanná vált a rendszer. A globalizálódás, a kommercializálódás drámai módon erodálta az alapvető akadémiai értékeket. Az állami szektorban támogatásmegvonásra, szigorúbb gazdálkodási követelmények bevezetésére került sor, ami erősítette mind a kormányzat, mind az intézményi adminisztráció által gyakorolt kontrollt. Az intézményi autonómia korlátozása a hatékonyság csökkenéséhez vezetett, veszélyeztetve a kutatóegyetemeket is alapvető funkciójuk betöltésében. Ez ismét főleg Európát érintette, az állami szektor domináns súlya következtében, ahol a kormányzatok – a hagyományos értékek védelme nevében – vonakodtak a jelentős tandíjemeléstől. Az amerikai felsőoktatást más jellegű súlyos probléma terhelte meg: a közoktatási rendszer hatékonyságának drámai zuhanása.

Trow szerint az amerikai felsőoktatás előnye, hogy eredendően diverzifikált jellege következtében hamarabb és kisebb feszültségek árán volt képes kiépíteni és berendezni a tömegoktatásnak megfelelő intézményrendszert. Európa nehezen (és lassan) tudja elfogadni a sokféleséget, és a hallgatói létszámbővítést úgy „szenvetted el”, hogy ehhez nem, vagy csak lassan épültek ki a megfelelő irányítási, szabályozási, menedzsment és akadémiai keretek, illetve ezek nem váltak valóban legitimé.

Ugyanez az előny jelenik meg az amerikai térfélen a második átmenet – és a válság – idején. 20-30 éves előzmények után itt már megérett a helyzet a gyökeresen új modell, az általános hozzáférés megvalósítására. Erre szükség is van, mert igen nagy a társadalmi nyomás a felsőoktatás további expanzióját illetően, ami anyagi és technikai okokból nem valósítható meg a megszokott intézményi keretekben. Európa már megint lemaradásban van, nem a technológia vonatkozásában, hanem a jogi, gazdasági, politikai és szervezeti struktúrák tekintetében. Trow itt revideálja saját prognózisát a tömegegyetemek jövőjét illetően. Valószínűnek látja, hogy a tömegegyetemi kultúra kiépítésének elégtelensége következtében az új alapokon álló oktatási formák fogják betölteni a tömegesség szakaszában nem kellőképpen teljesített funkciót is. Kutatóegyetemek továbbra is lesznek – „minden áron”, de kérdésessé válhat a tömegegyetemek sorsa. Az ő létüket megpecsételheti az online kultúra (Trow, 2000).

Utolsó nagyobb publikációjában összefoglalta életművének fő gondolatait, majd annak a kérdésnek a megválaszolására vállalkozott, hogy mire számít a következő 25 évet illetően. Tőle szokatlan drámaiságú fordulattal kezdi a választ: bár a hagyományos egyetem 800 évet élt meg, a modern kutatóegyetem 150 évet, semmi biztosíték nincs arra, hogy a következő 25 évet is túléli. 2030-ra mindenből több lesz (hallgató, tanár, felsőoktatási intézmény, és ezek a mainál jóval diverzifikáltabbak lesznek). Tovább növekszik a kereslet a magasan képzett emberek iránt (a többiek iránt pedig csökken), de gyorsan változik, hogy mely szakterületek iránt. A felsőoktatás feladata az ehhez való alkalmazkodás képességének kifejlesztése lesz. Egyre nagyobb lesz az igény a célzott továbbképzésekre az ipari cégeken belül és kívül is. Az állam kevesebb anyagi szerepet vállal a felsőoktatás finanszírozásában, tehát más források bevonása növekvő mértékben szükséges. Az államnak azonban megmarad az a szerepe, hogy az átmenetileg vagy tartósan nem piacépes, de társadalmi szempontból fontos területeket támogassa. Az általánossá válás körülményei között megvalósul az igazi „tanuló társadalom”, mindenki bekapcsolódik valamilyen formában a felsőoktatásba. Elmosódnak a határok a „valódi élet” és a felsőoktatás között, kevésbé lesz szükség formális iskolai értékelésre, vizsgákra, mert az a munkahelyeken történik. Nagy kérdés, hogy milyen hatással lesz az új technológia, a szeparált és individuális tanulás az emberi kapcsolatokra, az értékek átadására. És itt megismétli 2000-es aggodalmát az európai egyetem jövőjét illetően, de bizonyos hangsúlyeltolódással. A kezdő gondolatként megfogalmazott kérdés

a túlélésről elsősorban a kutatóegyetemekre vonatkozott. Azok nagy veszélyben vannak, félő, hogy elszürkülnek, ha nem kapnak több pénzt és autonómiát. Az egyenlőségeszmény szigorú követése (a sokféleség értéként való kezelésének elmaradása) oda vezet, hogy az elit egyetemek a tömegegyetemekhez kezdenek hasonlítani, amelyeket viszont kiszoríthat az új, nem formalizált oktatás, hacsak nem veszik kezükbe a kezdeményezést (Trow, 2006).

2010-ben egykori tanítványai, kollégái emlékkötetet állítottak össze, amelyben bemutatták és elemezték legfontosabb publikációit, életművét. Igazi amerikaiként jellemzik őt, aki jól ismerte hazája felsőoktatási rendszerét, annak ellentmondásos elemeit, de műveiben elsősorban nem ezeket, hanem éppen az előnyeit emelte ki. Az amerikai társadalomban mélyen gyökerező demokratizálódási vágy megjelenésének tekintette a gyors expanziót, amely kiváltotta a felsőoktatási rendszer racionalizálását. Elutasította az Európában honos radikális egalitáriánizmust, amelyhez szükségképpen az erős állami beavatkozás társul. A piac feltétlen híve volt, és attól remélte nemcsak a racionalizálást, hanem az egyenlőségeszmény megvalósítását is. Lelkesen támogatta a tömegesség szakaszából az általánosság válás szakaszába való átmenetet, és az annak technikai keretet adó internet alapú megoldásokat. Még megérte, hogy 2002-ben a Massachusetts Institute of Technology meghirdette első nyitott belépést biztosító online képzési programját, amelyet ma már az új korszak nyitányának tekintenek (Burrage, 2010).

Új jövőképek

A 21. század elején úgy tűnt, hogy a felsőoktatásban (elsősorban a fejlett országokban) lényegében hasonló trendek érvényesülése várható a jövőben. A témával foglalkozó nagy nemzetközi projektek ebből a hipotézisből indultak ki (2005 – Higher Education Looking Forward Project: European Science Foundation; 2008-2010 – Higher Education to 2030 Project: OECD). Éppen e kutatások „közepén”, illetve előkészítésük idején, 2008-ban robant ki a pénzügyi és gazdasági válság, amely gyökeresen megváltoztatta a helyzetet az erről való gondolkodásban is. Megerősödött az a szakértői vélemény, hogy nem tartható a múlt trendjeiből való kiindulás (nem lehet „háttal menni a jövőbe”), hiszen a felsőoktatás folyamatait meghatározó körülmények megváltoztak, és gyors változásokra kell számítani a jövőben is. Azt lehet egyedül biztosra venni, hogy csökken a felsőoktatási rendszerekre és az intézményekre gyakorolt nyomás a hasonló megoldások választására, és ezért a sokféle megoldás felé tolnak el a folyamatok, miközben továbbra is mindenki keresi a „legjobb” modellt. A konvergencia és a divergencia egyszerre érvényesül (Európában pl. megjelenik a centrum-periféria kettősség).

A jövőképek részletesen foglalkoznak a felsőoktatás különböző aspektusaival, amelyek természetesen nagymértékben következnek az alapkérdésből, a növekedés várható alakulásától. Ebben a tekintetben egyöntetű az álláspont, mely szerint a hallgatói létszám további növekedése várható, mégpedig úgy, hogy fokozott mértékben lesz sokféle ez a hallgatóság. Az is valószínű, hogy a további növekedés különböző módon érinti az egyes szakterületeket, a felsőoktatás különböző szektorait, aminek tendenciái nem láthatók előre. A részvételi arányok további emelkedése során azok a hallgatók, akik nem a magas presztízsű egyetemekre jutottak be, a folyamat veszteségének érezhetik magukat. A korábbiaknál is inkább érvényesül a hasznossági elv a teljes rendszerben, valamint a menedzseri szemlélet és gyakorlat az intézményi szinten. Maradnak azonban humboldti zárványok, szigetek.

Ezek a jövőképek legfeljebb csak érintőlegesen foglalkoztak az informatikai forradalom adta új lehetőségekkel és azok hatásával a felsőoktatás teljes intézményrendszerére,

társadalmi missziójára. Mentségükre szolgál, hogy a döntő fordulat ezen a téren csak a kutatások lezárása után 2-3 évvel következett be (Teichler, 2013) (Zgaga, Teichler és Brennan, 2013).

Gyorsreagálású Európa

A nyitott tanulás forradalmában 2012 volt a fordulat éve, amikor több nagy amerikai egyetem magáncégekkel kooperálva elindította a Coursera vállalkozást, és terjedt el ezen oktatási-tanulási módszer (és filozófia) elnevezése Massive Open Online Courses (MOOCs) formában. A fordulatot az jelentette, hogy a már 2008 óta tartó kísérletek és gyakorlat után a nagyhírű egyetemek vállalták fel azt, ami eredetileg individuális tanárok kezdeményezése volt. (A témáról magyar nyelven először Setényi János írt átfogó elemzést és értékelést az *Educatio* folyóirat 2013/3. számában.) (Setényi, 2013)

Az Európai Egyetemi Szövetség (European University Association – EUA) figyelemmel kísérte a fejleményeket, és felkérte Michael Gaebelt, felsőoktatás-politikai egységének vezetőjét, hogy készítsen beszámolót a témáról. 2013 januárjában mutatták be a dokumentumot (Gaebel 2013). Gaebel a jelenség definíciójával kezdi a beszámolót. E szerint öt jellemzővel írhatók le alaphelyzetben a MOOCs-ok: online kurzusok, nincsenek formális belépési követelmények, nincs részvételi létszámkorlát, díjmentes a részvétel, és nem adnak kreditet. A szerző leltárt készített az egymás után színre lépő vállalkozásokról, és megkísérli jellemezni, típusokba sorolni őket. Összefoglalja a szakirodalomban a témáról megfogalmazott kérdéseket, kétségeket és tanulságokat. A kéziratot 2012 végén zárta le. Az adott területen zajló változások gyorsasága ugyanakkor arra készítette, hogy egy évvel később, 2014 januárjában megjelentesse a bővített kiadást, amely a 2013-as év történéseit is hozzáteszi a szöveghez. Különös tekintettel arra, hogy a 2013 viszont az európai fordulat éve volt. A kiadványt az EUA 2014-es konferenciáján mutatták be (Gaebel, 2014).

Ebben Gaebel már arról számolt be, hogy még mindig Amerikáé a vezető szerep, de a gyors reagálás után az év végére már a világ MOOCs-ainak 1/3-a Európához kötődött. (Ezúttal tehát nem igazolódott Trow véleménye a nehézkesen mozduló európai felsőoktatásról.) Bemutatja annak az EUA által végzett survey jellegű vizsgálatnak az eredményeit, amelyben a tagintézményeket kérdezték meg szándékaikról, motivációikról. Ennek alapján összetett kép bontakozik ki a várakozó vagy szkeptikus állásponttól a teljes támogatásig, továbbá sok jó ötlet és tisztázandó kérdés is megfogalmazódott a válaszokban. Az eddigi fejlemények arra utalnak, hogy az európai MOOCs egyik jellegzetessége az lehet, hogy elsősorban a nagy nyelvek szerint épülnek ki a rendszerek (ami jó hír az angol által kiszorított francia, német, spanyol nyelvnek). A globális szintén való térnyerés ezúton új lehetőségeket kap, akár olyan térségek bekapcsolásával is, amelyek a felsőoktatási együttműködés terén eddig kevés figyelmet kaptak (elsősorban Afrika és Latin-Amerika lehet ilyen célpont).

Az EUA 2014. évi közgyűlésére és konferenciájára április 3-4-én Brüsszelben került sor, *Változó kilátások a tanulásban és oktatásban* címmel. A konferencia annak a gondolatnak a jegyében zajlott, hogy a 2008-ban kezdődött válságot nagyon megszenvedte a felsőoktatás – erősebben, mint az oktatás más szektorai. Erre válaszlépéseket kell tenni: az egyetem ne „elszenvedje” a változásokat, hanem annak alakítója legyen (Vassiliou, 2014). A fundamentális trend láthatóan nem változik: továbbra is nő a belépő hallgatók száma, amire a minőség fenntartásával, javításával kell válaszolni. A belépő hallgatók egyre nagyobb része nem tipikus életkorú, és munka mellett tanul. Fő jellemzőjük, hogy individualizálódtak,

versenyorientáltak, a kimenet érdekli őket, elvárják a korábban megszerzett tapasztalatok értékelését, jó esetben növekvő az egyéni felelősségérzetük, maguk akarják felépíteni saját tanulási architektúrájukat, és tudják, hogy ki kell dolgozniuk tanulási stratégiájukat (Pellet, 2014). Ebbe a kontextusba került a konferencia fő témája, az, hogy milyen szerepet játszanak, játszhatnak a korszerű oktatási-tanulási technikák az adott általános helyzethez, a megváltozott összetételű hallgatóság igényeihez való alkalmazkodásban.

Kiemelt figyelmet kapott a MOOCs kérdése. Ezért a konferencia hivatalos programját (előre tervezetten) meghosszabbították, és az „illő időben” befejezett program után egy ki-fejezetten ezzel a kérdéssel foglalkozó szekciónak adtak helyet „EUA Hot Topic: MOOCs” címmel. Négy különböző jellegű, magas presztízsű egyetem vezetője (vezető munkatársa) számolt be ezirányú vállalkozásukról, tapasztalataikról, egyetemük eredményeiről (Delft-i Egyetem, Lausanne-i Műszaki Egyetem, Edinburg-i Egyetem, Izlandi Egyetem). Az életszerű esettanulmányok által lenyűgözött hallgatóságnak volt mit továbbgondolnia. Az mindenestre kiderült, hogy a MOOCs művelése nemcsak ötletességet, minden tekintetben újszerű, a hosszú távra és a gyors változásra egyaránt érzékeny gondolkodást igényel, hanem bátorságot is. Ugyanis nagyon drága és munkaigényes – főleg a megalkotás, bevezetés szakaszában (és egyelőre itt tartanak).

Viszont Gaebel kötetében milliós nagyságrendű hallgatói létszámok tűnnek fel egy-egy vállalkozásnál, ami még a nagy lemorzsolódási arányt és a csak részben díjköteles, alacsony díjas rendszert is figyelembe véve hatalmas üzlet lehetőségével kecsegtet (eltekintve most a sokféle fontos társadalmi, felsőoktatás-politikai nyereségtől).

Néhány évvel korábban, 2009 szeptemberében egy másik konferencián – az európai egyetem „lelkiismeretét”, alapvető értékeit képviselő Magna Charta Observatory éves rendezvényén – a vendéglátó Bolognai Egyetem rektora drámai fordulatra ragadtatta magát megnyitó beszédében. E szerint a nyugati világ egyetemei ezeréves történelmükben példátlan fenyegetettségben érezhetik eredeti értékeiket, egy olyan scenárióban, amelybe a globalizáció és az informatikai forradalom taszította őket (Hrubos, 2013). Ennek fényében úgy tűnik, hogy az EUA állásfoglalása annak a régi stratégiának a követése, amely szerint, ha valamit nem tudsz legyőzni, állj az élére.

Új (földrajzi) színterek

A nemzetközi összehasonlítással foglalkozó vizsgálatok, a felsőoktatás trendjeiről szóló publikációk a legutóbbi időig lényegében csak a fejlett országok körére irányultak. Ezekben a régiókban volt releváns kérdés az expanzióval kapcsolatos intézményrendszerbeli változásokról, az átmenetek kihívásairól való gondolkodás. A világ népességének 80%-a viszont nem itt él. Ez a súlyos kutatói aránytévesztés mostanában kezd nyilvánvalóvá válni, amikor ezekben a térségekben is felgyorsul a közoktatási rendszer és a felsőoktatás fejlesztése, mi több, az ún. feltörekvő országokban látványos növekedésnek és további expanziós tervek megfogalmazásának vagyunk tanúi. A jelenség elemzésénél a nyugati világban jól bevált, Trow által megfogalmazott elméleti keretek, a szakaszhatárok már itt is kezdenek relevánssá válni. Ha a felsőoktatás növekedésének jövőjét a világ egésze szintjén tekintjük át, akkor a fejlődő országok hatalmas „tartálékként” jelennek meg, hiszen többnyire még az elit szakasznál tartanak, és még a feltörekvő országok is csak a tömegesség felé való átmenet kezdetén. Ez utóbbiak képviselői ma már rendszeresen szerepelnek a nemzetközi felsőoktatási konferenciákon, és a róluk szóló elemzések helyet kapnak a nemzetközi trendekről szóló publikációkban.

Kiemelt szakmai érdeklődésre tarthat számot az a kérdés, hogy milyen sajátosságai vannak a fejlett országokhoz képest több mint fél évszázaddal később, más kulturális környezetben beindult expanciónak. A mára már erősen globalizálódott világban kölcsönösen hatnak egymásra a felsőoktatási rendszerek, az egyes térségek felsőoktatási intézményei, és miközben a feltörekvő országok sok szempontból követni próbálják a fejlett országok gyakorlatát, „volumenük” és dinamizmusuk következtében befolyást is gyakorolnak rájuk.

Az expanzió stratégiai pedig társadalmi, gazdasági és akadémiai szempontból igen eltérőek lehetnek. Jó példa erre a két hatalmas ország, Kína és India, valamint az arab országok útja. A viszonylag kevés akadémiai igényű információ alapján – kizárólag szűkebb témánkat illetően – a következő kép vázolható fel.

Kína esetében a csúcsegyetemek kiépítése, az 1995-ben elkezdett fejlesztési program, a 100 kijelölt egyetem világszínvonalúvá való felfejlesztése kapott nagy publicitást, főleg a nemzetközi rangsorokra irányuló felfokozott érdeklődés kapcsán. Pedig Kína és a világ felsőoktatása számára talán nagyobb jelentőségű az a program, amely Kína felsőoktatása egészére vonatkozik. A felsőoktatási részvétel mutatói jelzik a folyamat mennyiségi dimenzióját. 1982-ben 1% volt ez az arány, amely 2002-re 15, 2012-re 26%-ra nőtt, és a tervek szerint 2020-ra eléri a 40%-ot, 2030-ra pedig a bűvös 50%-ot.

Az arányok mögött hatalmas abszolút létszámadatok állnak, és igen gyors növekedésre utalnak. Ezzel nem könnyű lépést tartani a megfelelő infrastruktúra és főleg a kvalifikált tanári kar előteremtésében. Először tömegesen hívtak meg tanárokat külföldről, az utóbbi időben pedig már számíthatnak a külföldön tanuló kínai fiatalok hazatérésére. A 2008-as válság hatása itt annyiban érvényesül, hogy miután Amerikában leépítették a külföldi hallgatók tanulmányainak támogatását, és csökkent az egyetemi állások elnyerésének esélye is, nagyon sok friss diplomás kínai hazatér. Kifejezetten jó állásokat, kiemelt fizetést ígérnek és adnak nekik. Ez enyhíti a tanárhányt, de feszültséget is okoz a régi és az új tanári gárda között. Mindazonáltal a tervezett további növekedés nem valósítható meg a hagyományos intézményi keretekben, különös tekintettel a hatalmas földrajzi távolságokra. Az elektronikus oktatási-tanulási technológia különböző formáit már ma is széles körben használják, a távoktatásnak nagy hagyományai vannak, és a hallgatók minden korszerű megoldást szívesen fogadnak. Nagy az érdeklődés a MOOCs típusú rendszerek iránt is. Már megalkották saját kínai nyelvű rendszerüket, amelynek a továbbfejlesztése folyamatban van, és természetesen nyitottak az együttműködés különböző formái iránt más rendszerekkel (Gaebel, 2014) (Zhang és Yu, 2014) (Huai, 2014).

Indiában a függetlenség elnyerésekor (1947-ben) mindössze 30 egyetem volt, ma pedig 650 körüli a számuk. Először állami egyetemek sorát alapították meg, a brit modell szerint (bonyolult szervezeti struktúrával, egyetemi college-típusú felépítéssel), majd az utóbbi húsz évben 300 magánegyetemet, továbbá műszaki egyetemeket, amerikai mintára, elsőbbséget adva az informatikai szakterületnek. A kutatás fő bázisává az állami kutatóintézetek váltak, elszívva ezzel a kutatási lehetőségeket az egyetemektől (mondhatni ez a szovjet minta). Tehát a többféle modell ötvözetét képviselő felsőoktatásban jelenleg 18% a részvételi arány. 10 év alatt el szeretnék érni a jelenlegi 24%-os ázsiai átlagot. Mivel a releváns korcsoport létszáma – a sajátos demográfiai modell következtében – közben gyorsan növekszik, a cél eléréséhez tíz éven belül a jelenlegi részvételi létszámot meg kell duplázni, ha pedig 30 éven belül fel szeretnének zárkózni a fejlett országokhoz, akkor többszörösére kell emelni.

Mindez hatalmas fejlesztéseket igényelne. Sok új egyetemet kellene létrehozni, hiszen már az eddigi létszámnövekedés is oda vezetett, hogy a közepes méretű állami egyetemeknek 200–300 ezer hallgatójuk van, és égető probléma a tanárhány. A szükséges fejlesztés

azonban aligha lehetséges, különös tekintettel arra, hogy döntően állami finanszírozásban gondolkodnak továbbra is, és nem reális lehetőség a komolyabb tandíj bevezetése. Itt nincs más megoldás, mint az informatikai forradalom hozta új oktatási-tanulási technikák elterjesztése. Ennek viszont megvannak a technikai alapjai, hiszen az ország 80%-a már ma csatlakozott az internethez. A MOOCs azonnal nagy hallgatói érdeklődéssel találkozott, a jelentősebb állami egyetemek részt vesznek a saját, több indiai nyelven működő rendszer megalkotásában, és nyitottak arra is, hogy bizonyos kurzusokat elismerjenek.

Csúcsegyetemek kiépítését viszont nem tűzik ki célul. Továbbra is az állami kutatóintézetek lesznek a kutatás fő színterei. Viszont speciális indiai felsőoktatási modellként fogalmazzák meg azt, hogy az egyetemek az oktatás mellett felvállalják az innovációt is. Ez magában foglalja a saját régiójuk számára végzett alkalmazott kutatásokat és a szolgáltatások széles körét (ami hasonlít arra, amit mi Európában harmadik missziónak nevezünk) (Gaebl, 2014) (Raghunath, 2014).

Hatalmas növekedési potenciált jelent az arab térség is, de más jelleggel. Térségként jeleníti meg magát a felsőoktatás tekintetében, ami a kulturális összetartozás alapján indokolt. Már a Bologna-reform kapcsán érdeklődtek a felsőoktatási rendszerek harmonizálása iránt, és megfogalmazták az Arab Felsőoktatási Térség létrehozásának tervét. Azóta is igyekeznek erősíteni a kapcsolatot az európai felsőoktatással, a viszonylagos közelség és az egyetemtörténetben rögzített fontos hagyományok alapján (a mediterrán régióban). A Magna Charta Universitatum Observatory 2013-as bolognai konferenciáján az arab téma, az arab országok előadói kapták a legnagyobb teret (Universities 2013). Fontos tényekről számoltak be. A növekedés alapvető motorja ebben a térségben a magas születési arányszám, a fiatal korcsoportok növekvő létszáma. A felsőoktatási expanzió eddig is számottevő volt, amit jelez, hogy 1945-ben kilenc egyetemük volt, az 1970-es években 30, ma pedig már 600 körüli a számuk. Állandó a tanárhány, amelyet csak részben lehet csökkenteni külföldi tanárok meghívásával. A demográfiai nyomás nagy leckét ad a jövőt illetően. Itt ugyanis nemcsak gazdag országokról van szó, hanem kifejezetten szegényekről is, és látványos gazdasági növekedés egyelőre nem tapasztalható. Nemzetközi figyelemre egy-egy kiemelkedő kísérlet tarthat számot, amelyet gazdag magánszemélyek finanszíroznak. Ilyen a Katarban létrehozott Tanuló Város projekt. A hatalmas campuson – a világban egyedülálló módon – közoktatás és felsőoktatás egyaránt folyik, egységes koncepció alapján. Irdatlan összegeket költenek a tudományos kutatásra, ügyelve a hosszú távú akadémiai értékekre. Kezdetől fogva kiemelt figyelmet fordítanak a sokoldalú és intenzív nemzetközi együttműködésre, hiszen vállalkozásukhoz szükség van kiváló szakemberekre a világ minden régiójából (Fathy, 2013).

Több más kísérletre is van példa, mint amilyen az Abu Dabiban (Egyesült Arab Emírségek) létesített amerikai egyetem, ami a csúcsegyetemek létrehozására való törekvést jelzi. Ez is expanzió, de az elit szakasz keretei között, és kevesebb figyelem és pénz irányul a tömegessé válásba való átmenet megvalósítására. Adott körülmények között jelenleg alig kerülhetnek szóba általános megoldásként a korszerű, online megoldások, mivel a társadalom és a gazdaság nincs még felkészülve rájuk. A helyzet azonban gyorsan változhat, már csak a demográfiai nyomásra való tekintettel is.

A kutatóegyetemek hangja

A Gilion Colloquium független szervezet, amely keretet ad a világ kutatóegyetemei aktuális problémáinak, és általában az egyetem missziójának, jövőjének megvitatására. 1998

óra két évente tartja tanácskozását Svájcban, a Gilion-above-Montreax üdülőhelyen. A háromnapos rendezvényen mintegy 200 meghívott vesz részt, felsőoktatási vezetők, az üzleti világ kiemelkedő személyiségei, kormányzati képviselők. A tekintélyes és nagy informális befolyással rendelkező társaság legutóbbi, 2013-as konferenciáján a fentiekben különböző vonatkozásokban már érintett kérdéseket járták körül, sajátos hangsúlyokkal. Hogyan lehet felkészíteni az egyetemeket, ezen belül a kutatóegyetemeket a küszöbön álló korszakra, a változások korszakára? Ez nagy felelősséggel jár, hiszen azzal kell szembenézni, hogy igen gyors változásokra kerül majd sor, mégpedig egy alig átlátható, bizonytalan jövő irányába.

A jól strukturált program meghatározott témák köré csoportosította a konferencia-előadásokat, de az általánosabb kérdésekkel foglalkozók inkább szerteágazó, sokféle összefüggésből kiinduló vélemény- és ötletbörzét valósítottak meg. Tanulságos szemezgetni ezekből néhány gondolatot.

A felsőoktatás további expanziója evidencia. Alapvető probléma, hogy a világ csökkenő népességű régióiban sok egyetem van, a gyarapodók pedig jellegzetesen egyetem-hiányos területek. Az előrejelzések szerint 2025-ig meg fog duplázódni a belépő hallgatók száma, és a növekedés fele Indiában és Kínában történik.

Aggasztó tendencia, hogy a közösségi gondolkodásról átkerült, átkerül a hangsúly a piaci szerepvállalásra. A felsőoktatás megadta magát az utilitarizmus diktátumának. Pedig éppen ilyen válságos helyzetben lenne szükség alapkutatásokra. A fejlett nyugati országokban háttérbe szorultak a bölcsészeti, társadalomtudományi területek. Közben a vezető ázsiai országok egyetemei éppen most fogadják be a liberal arts tantárgyakat, képzéseket (kötelező a latin nyelv tanulása, ismerete bizonyos elit szakokon).

Egyes vélekedések szerint az informatikai forradalom lerombolta a hagyományos egyetemi értékeket. De erősödik az az álláspont, miszerint az informatikai forradalom talaján lehet megoldani a további növekedést. Az online oktatási-tanulási módszerek kedvezhetnek az interdiszciplináris, holisztikus megközelítéseknek, a gyors alkalmazkodásnak. Új lehetőséget kapnak az általános műveltséghez tartozó területek. A MOOCs nagy esély Európa számára a globális térnyerésre. Hatalmas tanári élmény az igen nagy számú hallgatóhoz való eljutás. Egyúttal igen nagy felelősség is – itt tényleg nem szabad hibázni... A minőség javulása várható ezáltal.

A kutatóegyetemek stabilizálhatják helyzetüket, mivel a online módszerekre épülő hallgatói expanzió kevésbé terheli meg a közösségi és az üzleti forrásokat, tehát több eszköz fordítható a kutatóegyetemekre.

(Weber és Duderstadt, 2014) (Rawlings, 2014) (Tan, 2014) (Aebischer és Ascher, 2014) (Daniles, Spector és Goete, 2014)

Néhány következtetés

A felsőoktatás növekedésének nincsenek határai, megvalósulásának módjai azonban igen változatosak. Még a hivatásos előrejelzőket is megzavarta a 2008-ban kitört pénzügyi-gazdasági válság, amely sok tekintetben megváltoztatta a peremfeltételeket.

Valószínűnek látszik, hogy a kutatóegyetemek továbbra is megtartják pozíciójukat, a legtöbb ország társadalmi-gazdasági megfontolásokból, vagy presztízsszempontról, a rangsorfétisizmus bővületében igényt tart néhány ilyen intézményre (tehát nem tekintik humboldti zárványnak). A fejlett országokban már kiépült tömegegyetemi rendszernek

meg kell küzdenie a fennmaradásért, amit a regionális szerep, sokféle társadalmi szolgáltatás felkínálásával tud elérni. Ennek hiányában kiszorítják őket az új, online alapon működő rendszerek. A feltörekvő országok számára általában igazi presztízkérdés új, már kifejezetten erre a szerepre szánt csúcsegyetemek létesítése, és megcélazzák a már létező tömegegyetemek megerősítését az új technikák alkalmazásával. Mivel itt hatalmas területű és általában növekvő népességű országokról van szó, a további gyors expanzió alapvetően az online típusú rendszerekben valósul meg. A szegényebb országokban, térségekben feltehetően „ki is fogják hagyni” a tömegegyetemek létrehozását, nagy áldozatokkal esetleg létrehozhatnak egy-egy csúcsegyetemet, az esetleg meginduló növekedést pedig eleve online rendszerben fogják megoldani.

Kulcskérdés tehát az új rendszerű tanulási-oktatási filozófia és gyakorlat ügye. A felsőoktatás minden szektorában, az expanzió minden szakaszában helye lehet. Adott esetben meg kell találni a tradicionális és az új optimális kombinációját. Ezen fordulat társadalmi, gazdasági és akadémiai összefüggéseit, az új terepen várható kíméletlen üzleti verseny következményeit még alig ismerjük.

Optimista scenárió szerint a gyökeresen új filozófián és technikákon alapuló felsőoktatási modell megoldást kínál sok olyan problémára, amelyet viszont mi, a tömegesség szakaszába való átmenet megelői, szereplői, kutatói, már jól ismerünk, és kezelésük módját folyamatosan keressük.

IRODALOM

- AEBISCHER, P. ÉS ESCHER, G. (2014): *Can the IT revolution Lead to a Rebirth of World-class European Universities?* In: Weber, L. E. – Duderstadt, J. J. (eds.) (2014) *Preparing Universities for an Era of Change*. ECONOMICA Glion Colloquium Series No8, London – Paris – Geneve pp. 87-97.
- BURRAGE, M. (2010): *Introduction*. In: Burrage, M. (ed.) *Martin Trow. Twentieth Century Higher Education. Elite to Mass to Universal*. John Hopkins University Press pp. 1-52. http://www.amazon.com/reader/0801894425?encoding=UTF8&new_account=1&page=68#reader_0801894425
- DANIELS, R., SPECTOR PH. M. ÉS GOETZ, R. (2014): *Fault Lines in the Compact: Higher Education and the Public Interest in the United States*. In: Weber, L. E. – Duderstadt, J. J. (eds.) (2014): *Preparing Universities for an Era of Change*. ECONOMICA Glion Colloquium Series No8, London – Paris – Geneve pp. 127-140.
- FATHY, M. S. (2013): *Qatar Foundation's Education City: Challenges and Achievements*. Presented at the Convergence of the Magha Charta Universitatum, September 19, Bologna. <http://www.magna-charta.org/cms/cmspage.aspx?PageUid=11f1ea42-20e8-4852-89af-16689a5f294b>
- GAEBEL, M. (2013): *Massive Open Online Courses*. EUA Occasional Papers. European University Association <http://www.eua.be/publications/eua-reports-studies-and-occasional-papers.aspx>
- GAEBEL, M. (2014): *Massive Open Online Courses. An update of EUA's first paper 2013*. EUA Occasional Papers. European University Association <http://www.eua.be/publications/eua-reports-studies-and-occasional-papers.aspx>
- HRUBOS, ILDIKÓ (2013): Globalizáció – informatikai forradalom – akadémiai értékek. *Educatio*, Vol. 22., No. 3. pp. 311-322. http://www.edu-online.eu/hu/educatio_reszletes.php?id=96
- HUAL, J. (2014): *Bridging the Gap. The Chinese Pathway to Excellence*. Paper presented at the European University Association Annual Conference, 3-4 April, Brussels <http://www.eua.be/events/past/2014/EUA-Annual-Conference-2014/Presentations.aspx>

- PELLERT, A. (2014): *Life Long Learning, Individualisation and Competence Orientation*. Paper presented at the European University Association Annual Conference, 3-4 April, Brussels <http://www.eua.be/events/past/2014/EUA-Annual-Conference-2014/Presentations.aspx>
- RAGHUNATH, K. S. (2014): *Higher Education Model for Large Developing Economies*. In: Weber, L. E. – Duderstadt, J. J. (eds.) (2014): *Preparing Universities for an Era of Change*. ECONOMICA Glion Colloquium Series No8, London – Paris – Geneva pp. 211-222.
- RAWLINGS, H. (2014): *How to Answer Utilitarian Assault on Higher Education?* In: Weber, L. E. – Duderstadt, J. J. (eds.) (2014): *Preparing Universities for an Era of Change*. ECONOMICA Glion Colloquium Series No8, London – Paris – Geneva pp. 29-38.
- SETÉNYIJÁNOS (2013): A nyitott tanulás térnyerése a felsőoktatásban. *Educatio*, Vol. 22., No. 3. pp. 377-391. http://www.edu-online.eu/hu/educatio_reszletes.php?id=96
- TAN, CH. CH. (2014): *The Changing Nature and Character of Research Universities: New Paradigms*. In: Weber, L. E. – Duderstadt, J. J. (eds.) (2014): *Preparing Universities for an Era of Change*. ECONOMICA Glion Colloquium Series No8, London – Paris – Geneva pp. 39-48.
- TEICHLER, U. (2013): *Future Scenarios of Higher Education*. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja. Konferencia dokumentumok. NFKK Füzetek 10. pp. 35-52. http://uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kutarkozpontok/NFKK/NFKK_sorozat/NFKK_10_20130414_v3.pdf
- TROW, M. (1974): *Problems in the Transition from Elit to Mass Higher Education*. From the General Report on the Conference on Future Structure of Post-Secondary Education. OECD, Paris 1973. Carnegie Foundation of Higher Education. Berkeley, California <http://eric.ed.gov/?id=ED091983>
- TROW, M. (2000): *From Mass Higher Education to Universal Access. The American Advantage*. University of California, Berkeley http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4020-4012-2_13#page-1
- TROW, M. (2006): *Reflections on the Transitions from Elit to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since WWII*. In: Altbach, Ph. (ed) *International Handbook of Higher Education*. Springer <http://escholarship.org/uc/item/96p3s213#page-1>
- Universities, Students and Societies (2013) Conference of the Magna Charta Universitatum, September 19, Bologna <http://www.magna-charta.org/Cms/cmspage.aspx?PageUid=35226701-5279-4117-b695-e25dcc3a617e>
- Vassiliou, A. (2014): *Opening Minds in a Changing Education Landscape*. European University Association Annual Conference, 3-4 April, Brussels <http://www.eua.be/events/past/2014/EUA-Annual-Conference-2014/Presentations.aspx>
- WEBER, L. E. ÉS DUDERSTADT, J. J. (EDS.) (2014): *Preparing Universities for an Era of change*. ECONOMICA Glion Colloquium Series No8, London – Paris – Geneva
- ZGAGA, P., TEICHLER, U. ÉS BRENNAN, J. (2013): *Callenges for European Higher Education: 'Global' and 'National', 'Europe' and 'sub-Europes'*. In: Zgaga, P. – Teichler, U. – Brennan, J. (eds): *The Globalisation Challenge for European Higher Education*. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, Bern, Brussels, New York, Oxford, Warszawa, Wien pp. 11-30.
- ZHANG, J. ÉS YU, K. (2014): *The Search for Quality at Chinese Universities. ?* In: Weber, L. E. – Duderstadt, J. J. (eds.) (2014): *Preparing Universities for an Era of Change*. ECONOMICA Glion Colloquium Series No8, London – Paris – Geneva pp. 201-210.
- Az internetes helyek esetében az utolsó letöltés: 2014. április